

Hình tượng Quán Thế Âm trong Nghệ thuật Phật giáo các thời kỳ

ISSN: 2734-9195 09:05 08/07/2025

Sự phát triển của hình tượng Quán Thế Âm qua các thời kỳ cho thấy Phật giáo không chỉ là tôn giáo mà còn là dòng chảy văn hóa có sức ảnh hưởng sâu rộng, thể hiện sự giao thoa Phật giáo với tín ngưỡng bản địa.

Tác giả: **Thường Nguyên**

Tạp chí Nghiên cứu Phật học - Số tháng 07/2025

Đặt vấn đề: Trong dòng chảy lịch sử Phật giáo, Bồ tát Quán Thế Âm là một trong những hình tượng quan trọng và phổ biến. Ngài được tôn thờ rộng rãi không chỉ trong truyền thống Đại thừa mà còn trong tín ngưỡng dân gian của nhiều quốc gia châu Á.

Hình tượng Quán Thế Âm đã có sự chuyển biến lớn về tạo hình, ý nghĩa, phương thức thờ tự theo từng giai đoạn lịch sử và theo từng nền văn hóa. Việc nghiên cứu sự phát triển của hình tượng Quán Thế Âm trong nghệ thuật không chỉ giúp làm sáng tỏ các giai đoạn truyền bá Phật giáo, mà còn phản ánh sự tương tác giữa Phật giáo và tín ngưỡng bản địa ở từng quốc gia.

Từ khóa: Quán Thế Âm, hình tượng, nghệ thuật, bồ tát, văn hóa Phật giáo, tín ngưỡng dân gian

Tượng Quán Thế Âm, Chùa Linh Ứng, Đà Nẵng - Ảnh: Minh Khang

I. Sự chuyển biến hình tượng Quán Thế Âm trong Phật giáo các quốc gia

1. Hình tượng Quán Thế Âm khởi nguồn từ Ấn Độ

Bồ tát Quán Thế Âm có nguồn gốc từ truyền thống Phật giáo tại Ấn Độ, với danh hiệu gốc là Avalokiteśvara, có nghĩa là “Đấng quán chiếu âm thanh thế gian”. Hình tượng Ngài tượng trưng cho sự trí tuệ, từ bi, xuất hiện sớm trong các kinh điển như: Kinh Diệu Pháp Liên Hoa (phẩm Phổ Môn - mô tả 32 ứng hóa thân của Quán Thế Âm). Kinh Đại Bi Tâm Đà La Ni (nền tảng của Mật tông về thần chú Đại Bi). Kinh Bi Hoa (kể về tiền thân của Quán Thế Âm Bồ tát).

Về tạo hình nghệ thuật:

Thời kỳ đầu, Quán Thế Âm được thể hiện với dung mạo nam giới, trang phục vương giả, đội mũ miện, tay cầm pháp khí (như bình cam lồ, cành dương liễu, hoặc hoa sen). Phong cách điêu khắc tại Gandhara và Mathura chịu ảnh hưởng từ nghệ thuật Hy Lạp - La Mã, với những bức tượng Avalokiteśvara mang nét thanh thoát nhưng đầy uy lực.

Một số tác phẩm tiêu biểu:

Tượng Quán Thế Âm tại hang động Ajanta, Ellora (thế kỷ V-VIII). Tượng Quán Thế Âm phong cách Gupta tại bảo tàng Mathura, ...

2. Hình tượng Quán Thế Âm tại Trung Quốc, Nhật Bản và Hàn Quốc

Quán Thế Âm được du nhập vào Trung Quốc từ thế kỷ II-III, gắn liền với sự phát triển của Phật giáo Đại thừa. Ban đầu, hình tượng Ngài vẫn mang đặc trưng Bồ tát nam, nhưng từ thời Đường - Tống, Quán Thế Âm dần được nữ hóa, phản ánh sự tương tác với tín ngưỡng bản địa (đặc biệt là quan niệm về Mẫu tính trong Đạo giáo). Các giai đoạn phát triển:

Thời Đường (618-907)	Thời Tống (960-1279)	Thời Minh - Thanh
Quán Thế Âm vẫn mang dáng vẻ nam tính, khoác áo cà sa, đầu đội mũ miện.	Quán Thế Âm dần được nữ hóa, xuất hiện Bạch Y Quán Âm với trang phục trắng, nét mặt hiền từ.	Hình tượng Quán Thế Âm phổ biến hơn trong dân gian với các dạng Quán Âm Tống Tử (ban con).
Xuất hiện các hình tượng Thiên Thủ Quán Thế Âm, Mã Đầu Quán Thế Âm, Dương Liễu Quán Thế Âm.	Nghệ thuật tranh lụa thời Tống phát triển mạnh, nổi bật với các bức họa về Quán Thế Âm.	Di tích nghệ thuật tiêu biểu: + Hang động Mạc Cao (Đôn Hoàng), hang Vân Cương, hang Long Môn. + Tranh lụa Bạch Y Quán Âm đời Đường - Tống.

Quán Thế Âm trong nghệ thuật Nhật Bản

Tại Nhật Bản, Quán Thế Âm được gọi là Kannon, thường mang phong cách tối giản của Thiên tông. Hình tượng Ngài trở thành một trong những vị Bồ tát quan trọng nhất của Tịnh Độ tông, Chân Ngôn tông, Thiên Thai tông.

Các dạng Quán Thế Âm đặc trưng: Jibo Kannon (Quán Âm Hiền Mẫu): Mẹ bồng con, tương tự Quán Âm Tống Tử. Senju Kannon (Thiên Thủ Quán Thế Âm): Phổ biến trong Chân Ngôn tông. Batō Kannon (Mã Đầu Quán Thế Âm): Mang hình đầu ngựa, biểu trưng sức mạnh.

Tượng Quán Thế Âm nổi tiếng: Tượng Thiên Thủ Kannon tại chùa Sanjūsangen-dō (Kyoto). Tượng Bạch Y Quán Thế Âm tại chùa Hase-dera.

Quán Thế Âm trong nghệ thuật Hàn Quốc

Hình tượng Quán Thế Âm Bồ tát tại Hàn Quốc phát triển từ thời vương quốc Silla (57 TCN - 935), được biểu hiện qua nhiều hình thức nghệ thuật như tranh vẽ Quán Thế Âm trên lụa, tượng đồng, điêu khắc đá, cũng như trong các điện thờ Phật giáo Đại thừa với khuôn mặt phúc hậu.

Hình tượng nổi bật: Tượng Quán Thế Âm ngồi trên tảng đá tại Naksan Temple.

3. Sự chuyển biến về hình thức thờ tự Quán Thế Âm

Ấn Độ	Trung Quốc	Nhật Bản	Việt Nam
Quán Thế Âm xuất hiện chủ yếu trong các hang động Phật giáo, phù điêu chạm khắc trên đá.	Xuất hiện trong cả chùa chiền lẫn miếu thờ dân gian.	Mang tính chất Thiền tông, các bức tượng gỗ được đặt trong điện thờ trang nghiêm.	Trở thành hình tượng Mẹ hiền, phổ biến trong đời sống tâm linh của người dân.

Bồ tát Quán Thế Âm là một hình tượng linh thiêng, thể hiện sự giao thoa giữa Phật giáo và tín ngưỡng dân gian. Qua mỗi thời kỳ, hình tượng này đã có sự biến đổi để phù hợp với văn hóa của từng quốc gia, nhưng vẫn giữ nguyên bản chất từ bi và cứu độ.

II. So sánh nghệ thuật tạo hình Quán Thế Âm giữa các quốc gia

1. Phong cách tạo hình Quán Thế Âm trong các nền văn hóa

Hình tượng Bồ tát Quán Thế Âm phát triển mạnh mẽ trong Phật giáo Đại thừa, với nhiều biến thể nghệ thuật khác nhau. Mỗi quốc gia, mỗi thời kỳ lịch sử đều có sự điều chỉnh hình tượng này để phù hợp với tín ngưỡng, mỹ thuật và văn hóa bản địa. Dưới đây là phân tích chi tiết về phong cách tạo hình Quán Thế Âm tại Ấn Độ, Trung Quốc, Nhật Bản và Hàn Quốc.

Ấn Độ: Quán Thế Âm trong nghệ thuật Phật giáo sơ khai

Phong cách tạo hình: Trong giai đoạn đầu (khoảng thế kỷ I - V), Quán Thế Âm được thể hiện như một vị hoàng tử vương giả (Nam giới), mặc y phục hoàng tộc và đeo nhiều trang sức quý báu.

Chất liệu và phong cách điêu khắc: Đá, phù điêu chạm khắc trên tường hang động (tiêu biểu là Hang động Ajanta, Ellora). Quán Thế Âm thường xuất hiện

cùng đức Phật trong tư thế đứng hoặc ngồi kiết già. Các bức tượng thường có vầng hào quang lớn sau đầu. Tư thế tay phổ biến là ấn giáo hóa (Vitarka Mudra) và ấn ban phước (Varada Mudra).

Hình tượng tiêu biểu: Tượng Bồ tát Quán Thế Âm tại Hang động Ajanta (thế kỷ V) - tượng khắc trên vách đá, mang phong cách Gandhara kết hợp Gupta.

Vị trí thờ tự phổ biến: Hang động, chùa Phật giáo Đại thừa.

Trung Quốc: Sự nữ hóa của hình tượng Quán Thế Âm

Phong cách tạo hình: Từ khoảng thế kỷ VII - X (thời nhà Đường), hình tượng Quán Thế Âm dần được nữ hóa, thể hiện vẻ từ bi, dịu dàng với y phục lụa mềm mại, thanh thoát.

Chất liệu và phong cách điêu khắc: Điêu khắc gỗ, đồng, đá, sứ, tranh lụa. Thường xuất hiện với tư thế đứng hoặc ngồi trên tòa sen. Một tay cầm bình cam lồ, một tay kết ấn giáo hóa. Một số hình tượng có dải lụa dài bay nhẹ, biểu trưng cho sự thướt tha, hiền từ.

Hình tượng tiêu biểu: Tượng Quán Thế Âm Đại Bi tại chùa Pháp Hải (Thượng Hải, Trung Quốc), mang phong cách đời Đường với nét thanh tú, uyển chuyển. Tượng Bạch Y Quán Thế Âm tại chùa Phổ Đà Sơn mang hình ảnh Quán Thế Âm khoác áo trắng, biểu trưng cho sự thanh tịnh, giác ngộ.

Vị trí thờ tự phổ biến: Chùa chiền, miếu thờ dân gian.

Nhật Bản: Quán Thế Âm trong nghệ thuật Thiền tông

Phong cách tạo hình: Ảnh hưởng từ Trung Quốc nhưng có sự tối giản theo phong cách Thiền tông.

Chất liệu và phong cách điêu khắc: Tượng gỗ, tranh vẽ trên lụa, sơn mài, tranh cuộn emaki. Hình tượng Quán Thế Âm thường mang phong thái tĩnh lặng, thiền định. Thường đi kèm hình ảnh rừng trúc, suối nước, mang màu sắc thiền vị.

Hình tượng tiêu biểu: Tượng Quán Thế Âm Senju Kannon (Thiên Thủ Quán Thế Âm) tại chùa Sanjusangendo (Kyoto, Nhật Bản), một trong những pho tượng Thiên Thủ đẹp nhất Nhật Bản, được làm bằng gỗ mạ vàng.

Vị trí thờ tự phổ biến: Chùa Thiên Thai, Chân Ngôn tông.

Hàn Quốc: Ảnh hưởng từ Trung Quốc nhưng có sự biến đổi riêng

Phong cách tạo hình: Gần giống phong cách Trung Quốc nhưng có nét mềm mại hơn, trang phục đơn giản hơn.

Chất liệu và phong cách điêu khắc: Gỗ, đồng, tranh vẽ trên lụa. Khuôn mặt Quán Thế Âm thường tròn đầy, phúc hậu, tạo cảm giác gần gũi. Tượng thường có kích thước nhỏ.

Hình tượng tiêu biểu: Tượng Quán Thế Âm tại chùa Bulguksa (Hàn Quốc), một trong những pho tượng nổi tiếng nhất, mang nét dịu dàng, thanh thoát.

Vị trí thờ tự phổ biến: Các đền thờ Phật giáo Đại thừa

Tượng Quán Thế Âm, Chùa Cẩm Sơn, Hà Tĩnh - Ảnh: Minh Nam

Việt Nam: Gần gũi hình ảnh người mẹ hiền

Phong cách tạo hình: Nữ hóa tương tự Trung Quốc, gần giống với đức tính của một người mẹ.

Chất liệu và phong cách điêu khắc: Điêu khắc gỗ, tượng đất nung, đá.

Hình tượng tiêu biểu: Các bức tranh thờ dân gian, các pho tượng mang tính biểu tượng ví như tượng Tượng Quán Thế Âm nghìn mắt nghìn tay, tượng Phật Bà Quan Âm,...

Vị trí thờ tự phổ biến: Các chùa Đại thừa, miếu, đền dân gian.

2. So sánh pho tượng Quán Thế Âm tiêu biểu tại Việt Nam và một số nước

Quốc gia	Pho tượng tiêu biểu	Chất liệu	Đặc điểm nghệ thuật
Việt Nam	Tượng Quán Thế Âm nghìn mắt nghìn tay (chùa Bút Tháp)	Gỗ sơn son thếp vàng	42 cánh tay lớn, 952 cánh tay nhỏ, nghệ thuật tinh xảo đời Lê Trung Hưng
Trung Quốc	Tượng Quán Thế Âm Nam Hải (chùa Phổ Đà Sơn)	Đá trắng	Quán Thế Âm đứng trên đài sen, tay cầm bình cam lồ, hướng ra biển
Nhật Bản	Tượng Senju Kannon (chùa Sanjusangendo)	Gỗ mạ vàng	Tượng Thiên Thủ nghìn mắt, mang phong cách thiên tối giản
Ấn Độ	Phù điêu Quán Thế Âm tại hang Ajanta	Đá	Hình tượng nam giới, vương giả, đội mũ miện
Hàn Quốc	Tượng Quán Thế Âm chùa Bulguksa	Đồng	Khuôn mặt phúc hậu, dáng đứng mềm mại

Hình tượng Quán Thế Âm trong nghệ thuật Phật giáo có sự chuyển biến rõ rệt qua từng nền văn hóa. Việt Nam, với đặc thù giao thoa văn hóa, đã tiếp thu và phát triển phong cách riêng biệt, trong đó tượng Quán Thế Âm nghìn mắt nghìn tay tại chùa Bút Tháp là một kiệt tác tiêu biểu. Qua nghệ thuật tạo hình, hình tượng Quán Thế Âm không chỉ phản ánh sự phát triển của Phật giáo Đại thừa, mà còn thể hiện sự gắn bó của tín ngưỡng dân gian với lòng từ bi của Ngài.

III. Sự phát triển hình tượng Quán Thế Âm trong nghệ thuật Phật giáo

1. Đa dạng về hình tượng Quán Thế Âm

Theo số lượng hóa thân

Nhất diện Quán Thế Âm thể hiện ở dạng đơn thuần, đứng hoặc ngồi kiết già, tay cầm bình cam lồ. Thiên Thủ Thiên Nhãn Quán Thế Âm tượng trưng cho khả năng quan sát và cứu độ chúng sinh khắp mọi nơi. Thập Nhất Diện Quán Thế Âm có 11 khuôn mặt, biểu trưng cho sự quán chiếu khắp thế gian,...

Theo tư thế và trang phục

Bạch Y Quán Thế Âm mặc y trắng, biểu trưng cho sự thanh tịnh. Nam Hải Quán Thế Âm xuất hiện trên tảng đá giữa biển, thể hiện sự che chở cho ngư dân. Quán Thế Âm Tống Tử là hình tượng phổ biến tại Trung Quốc và Việt Nam, thể

hiện sự cầu mong con cái,...

2. Nghệ thuật truyền bá tư tưởng từ bi của Quán Thế Âm

Nghệ thuật không chỉ dừng lại ở việc mô tả hình tượng Quán Thế Âm, mà còn là công cụ mạnh mẽ truyền bá tư tưởng từ bi của Ngài

Tạo biểu tượng gần gũi, dễ tiếp cận: Hình tượng Quán Thế Âm nữ tính hóa giúp Phật giáo trở nên gần gũi, nhân văn hơn đối với tín đồ. Các tranh vẽ, tượng thờ tạo ra sự kết nối tâm linh giữa phật tử và giáo lý từ bi, cứu khổ của Ngài.

Kết hợp giữa nghệ thuật và tâm linh: Các pho tượng Quán Thế Âm trong chùa chiền không chỉ có giá trị mỹ thuật mà còn trở thành trung tâm tín ngưỡng, nơi phật tử đến cầu nguyện, chiêm bái. Một số lễ hội như Lễ vía Quán Thế Âm được tổ chức tại nhiều quốc gia để tăng cường lòng từ bi, hướng thiện trong cộng đồng.

Ứng dụng trong đời sống hiện đại: Hình ảnh Quán Thế Âm xuất hiện trong tranh thờ, tượng đặt trong nhà, giúp duy trì tín ngưỡng Phật giáo trong đời sống gia đình. Một số nghệ sĩ hiện đại đã đưa hình tượng Quán Thế Âm vào hội họa, điêu khắc, nhấn mạnh tinh thần từ bi trong bối cảnh xã hội mới.

3. Đề xuất nghiên cứu sâu hơn về tín ngưỡng Quán Thế Âm trong Phật giáo hiện đại

Tượng Quan Âm Nam Hải, Quan Lạn, Quảng Ninh - Ảnh: Minh Khang

Từ những phân tích trên, có thể thấy rằng hình tượng Quán Thế Âm vẫn đang tiếp tục phát triển mạnh mẽ. Tuy nhiên, cần có những nghiên cứu sâu hơn để làm rõ:

3.1. Vai trò của tín ngưỡng Quán Thế Âm trong đời sống hiện đại

Sự lan tỏa của tín ngưỡng Quán Thế Âm trong các cộng đồng Phật tử trẻ, giới trí thức và người Việt ở nước ngoài. Ảnh hưởng của hình tượng Quán Thế Âm đối với đời sống tâm linh, các hoạt động thiện nguyện và bảo vệ môi trường.

3.2. Nghệ thuật tạo hình Quán Thế Âm trong thế kỷ XXI

So sánh tượng Quán Thế Âm truyền thống và tượng Quán Thế Âm hiện đại. Tìm hiểu xu hướng ứng dụng công nghệ 3D, AI, đồ họa kỹ thuật số trong sáng tạo tượng Quán Thế Âm.

3.3. Quán Thế Âm trong các tông phái Phật giáo hiện nay

Sự tiếp nhận hình tượng Quán Thế Âm trong Phật giáo Nguyên thủy, Đại thừa và Kim Cương thừa. Các biến thể hiện đại của Quán Thế Âm trong Phật giáo Tây phương.

Kết luận

Hình tượng Bồ tát Quán Thế Âm trong nghệ thuật Phật giáo là minh chứng rõ nét cho sự phát triển và hội nhập văn hóa của Phật giáo vào từng quốc gia, từng thời kỳ lịch sử.

Từ một vị Bồ tát nam mang phong thái vương giả trong nghệ thuật Ấn Độ, Quán Thế Âm đã dần được nữ hóa tại Trung Quốc, Nhật Bản, Hàn Quốc và Việt Nam. Nếu như tại Trung Quốc, hình tượng Bạch Y Quán Âm thể hiện sự thanh khiết, thì tại Nhật Bản, Quán Âm lại mang đậm phong cách Thiền tông. Ở Việt Nam, Ngài được tôn thờ như một Mẹ hiền, gần gũi với đời sống tâm linh của người dân.

Sự phát triển của hình tượng Quán Thế Âm qua các thời kỳ cho thấy Phật giáo không chỉ là tôn giáo mà còn là dòng chảy văn hóa có sức ảnh hưởng sâu rộng, thể hiện sự giao thoa Phật giáo với tín ngưỡng bản địa.

Thông qua nghệ thuật điêu khắc, hội họa và tín ngưỡng, hình tượng Quán Âm biểu thị rõ cho lòng từ bi và trí tuệ, truyền tải thông điệp về hòa bình, cứu khổ. Trong bối cảnh hiện đại, hình tượng Quán Thế Âm tiếp tục được sáng tạo theo nhiều hình thức mới, từ tranh vẽ kỹ thuật số đến điêu khắc 3D, nhưng vẫn

giữ nguyên tinh thần nguyên bản. Điều này cho thấy sức sống mãnh liệt của biểu tượng Quán Âm trong đời sống tâm linh của nhân loại, đồng thời mở ra hướng nghiên cứu sâu hơn về sự ảnh hưởng của Ngài trong thời đại ngày nay.

Nghiên cứu về hình tượng Quán Thế Âm trong nghệ thuật Phật giáo không chỉ giúp hiểu rõ hơn về sự phát triển của Phật giáo Đại thừa mà còn góp phần bảo tồn, phát huy giá trị văn hóa, tín ngưỡng của dân tộc. Trong tương lai, việc tiếp tục khảo sát, so sánh và ứng dụng hình tượng Quán Âm vào đời sống sẽ giúp thế hệ sau tiếp nối và phát triển di sản quý báu này theo hướng phù hợp với thời đại.

Tác giả: **Thường Nguyên**

Tạp chí Nghiên cứu Phật học - Số tháng 07/2025

TÀI LIỆU THAM KHẢO:

[1]. Các nguồn từ bảo tàng và nghiên cứu học thuật: Bảo tàng Lịch sử Quốc gia Việt Nam, ResearchGate, JSTOR, Academia.edu. Các bài nghiên cứu chuyên sâu về hình tượng Avalokiteśvara (tên gốc của Quán Thế Âm) trong nghệ thuật Ấn Độ, Trung Hoa, Nhật Bản, Hàn Quốc và Việt Nam.

[2]. Kinh điển Phật giáo: Kinh Diệu Pháp Liên Hoa (Phẩm Phổ Môn), Kinh Đại Bi Tâm Đà La Ni, Kinh Bi Hoa...

[3]. Các nguồn nghiên cứu quốc tế: Buddhistdoor.net, Bách khoa toàn thư Phật giáo (Encyclopedia of Buddhism)

[4]. Các di tích và tác phẩm nghệ thuật tiêu biểu: Hang động Ajanta, Ellora (Ấn Độ). Những bức phù điêu về Avalokiteśvara từ thời kỳ Phật giáo Đại thừa sơ khai. Hang Mạc Cao, Long Môn, Vân Cương (Trung Quốc - Nơi lưu giữ nhiều bức tượng Quán Thế Âm có giá trị nghệ thuật cao từ thời Đường - Tống.). Tượng Quán Thế Âm nghìn mắt nghìn tay tại chùa Bút Tháp (Việt Nam). Một kiệt tác tiêu biểu của nghệ thuật Phật giáo Việt Nam thế kỷ XVII.